

İSTANBUL PİYASASINDA HALKIN TEMEL TÜKETİM MADDELERİNDEN ETTE FİYAT İSTİKRARI SORUNU (1850-1918)*

Muharrem ÖZTEL**

ÖZET

İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddeleri içerisinde en önemlilerinden biri olan etin (ağnam eti) piyasada bol ve halkın satın alma gücüne uygun seviyelerde olması *İdare*'nin takip ettiği iâşe politikasının gereğiydi. Bu amaçla 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar et fiyatları geleneksel bir şekilde narh ile tespit edilmiştir. Ancak narhın piyasada arzı daralttığı ve fiyatları yükselttiği gerekçesiyle kaldırılması gereği, çeşitli merkezler tarafından dile getirilen bir eleştiri konusu olmuştur. Neticede çalışma dönemimizin başlarında fiyatlara narh koyma politikası terk edilmiş, et fiyatları artık serbest piyasa şartları altında arz ve talebe göre şekillenmeye başlamıştır. Bu yeni piyasa anlayışına rağmen et piyasasında “fiyat istikrarının sağlanması” narhın cari olduğu dönemlerde olduğu gibi çalışma dönemimiz boyunca da sorun olmaya devam etmiştir. *İdare* bu yolda gerekli hassasiyeti gösterse de et piyasasında fiyat istikrarının temini önemli olduğu oranda zor bir mücadele alanıydı. İncelenen dönemde İstanbul et piyasasında fiyat istikrarını sağlamayı zorlaştıran bir dizi geçici ve yapısal olarak nitelendirilebilecek nedenler söz konusudur. Bunlar içerisinde mevsimsel şartlar, hayvan hastalıkları nedeniyle zaman zaman ağnamda meydana gelen telef, vergilerin, ihracatın, ulaşım maliyetlerinin etkileriyle birlikte çeplerin ihtikârı, ordu et müteahhitlerinin nizama uygun olmayan davranışları öne çıkan problemlerdi. Çalışmanın içeriğini oluşturan bu sorunlar, İstanbul’da et arzının azalmasına neden olup fiyatları yükseltmiş ve böylece fiyat istikrarını bozucu sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul’un İâşesi, Et (Ağnam), Et Piyasası, Fiyat İstikrarı

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi İİBF Fakültesi, İktisat Tarihi. El-mek: moztel61@hotmail.com

THE PROBLEM OF PRICE STABILITY IN ONE OF THE BASIC CONSUMER GOODS: MEAT IN ISTANBUL MARKETS (1850- 1918)

ABSTRACT

One of the most important consumer goods that people living in Istanbul need was no doubt meat. Supply of sufficient quantity of meat for the markets and having people with purchasing power of this foodstuff was an indispensable factor of the Ottoman provisioning policy. Based on this purpose, meat prices traditionally came to be determined within the *narh* system. However, when the policy of imposing *narh* on meat prices were left in the second half of the 19th century due to the fact that it narrowed the supply to the markets and caused an increase in prices, the prices turned out to be determined in parallel with the free market circumstances as well as supply and demand accross the period 1850-1918. However “ensuring the stability of the price” in the meat market was a problem for the period we study as it was for the previous periods. Although the Ottoman government displayed sensitivity for the issue, ensuring the stability of price in the meat market was really hard as much as crucial. In our survey period, there were some complicated reasons to ensure the stability of the cost in meat market, which could be specified as temporary and structural. Among the most significant problems were the seasonal husks due to the animal diseases, ovine and cattle taxes, exportation, the cost of transportation, herdsmen’s profiteering and the army suppliers’ bad conducts. These factors covering the subject of the study caused a decrease in demand for meat in İstanbul and disrupted the stability of price.

Key Words: İstanbul’s Provisioning, Meat (Small Cattle), Meat Market, The Stability of Price

Giriş

Osmanlı Devleti, sosyal refahın temini veya dönemin ifadesiyle “*ibadullahın terfih-i ahvalleri*” için arz yönlü bir iktisat sisteminin takipçisi olmuştur¹. Bu anlamda piyasalarda malların bol, kaliteli ve tüketicinin alım gücüne uygun fiyat seviyelerinde bulunması için yapılan çalışmalar, Osmanlı iktisat politikasına yön veren “*iaşe ilkesi*” çevresinde şekillenmiştir².

İaşe ilkesi bağlamında piyasası kontrol altında tutulan temel tüketim maddeleri içerisinde halkın temel ve zaruri ihtiyaçlarından olan “*etin*”³ yeri ayrıca önemlidir. Çalışma süresince incelediğimiz belgelerde, özellikle Sadaret, Dâhiliye, Ziraat ve Ticaret Nezaretleri ile Şehr-emâneti arasında gerçekleşen yazışmalarda her zaman bu ayrıcalıklı durumun vurgulandığı görülür⁴. Bu

¹ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah yay., İstanbul 2008, s.146-147.

² Mehmet Genç, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000, s.46.

³ Osmanlı Devleti’nde halk daha çok küçükbaş hayvan eti tüketmekteydi. Çalışmada ele alınan fiyat problemi de ağnam et piyasasında ortaya çıkan fiyat problemidir. Osmanlı Devleti’nde ağnam kıvırcık, karaman ve dağlıç koyunları ile tiftik ve kıl keçisi türlerinden oluşmaktaydı. Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekâlif Kavaidi**, Maliye Bakanlığı APK Yayını, Ankara 1999, s.27.

⁴ BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

vurgunun gereği olarak devlet, piyasada “*etin bol, kaliteli ve tüketici halkın alım gücüne uygun fiyatlarla arz edilmesi için*” sürekli bir mücadele içerisinde olmuştur. Nitekim asırlarca piyasalarda temel tüketim maddelerinin fiyatına narh koyma politikası bu mücadelenin bir neticesiydi⁵. Narhın kaldırılıp serbest piyasa anlayışının cari olduğu 19.yüzyılın ikinci yarısında ve takip eden dönemde de iase politikalarına yön veren aynı hassasiyet olmuştur.

İstanbul’un iasesinde temel ihtiyaçlardan olan etin tedarikinin ve fiyat seviyesinin incelenen dönem süresince sorunlu bir alan olduğu görülür. Et piyasası devlet yönetimi nezdinde en üst düzeyde ve daimi surette düzenlenmesine rağmen arzu edilen miktardaki etin piyasada bol ve halkın alım gücüne uygun fiyat seviyelerinde bulunması sorunu “*halledilemeyen bir mesele*” olmuştur⁶. Çalışma bu fiyat probleminin nedenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İnceleme konusunun temelde talep ve arz olmak üzere iki yönü vardır. Çalışmanın devam eden bölümlerinde “*ağnamın ve etin*” üretim ve arz piyasasını etkileyen ve fiyat istikrarını bozan nedenler ele alınacaktır. Konuya talep açısından bakıldığında, şehirde yaşayan tüketici kitlesi yani nüfus ile ilgili yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda şehrin iasesinin temininde ortaya çıkan sorunlar nüfus miktarıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Savaşlar, göçler, salgın hastalıklar vb. çeşitli nedenlerin oluşturduğu şartlarla İstanbul’da nüfusun/talebin artması karşısında, arzın aynı esneklikte arttırılamaması talep kaynaklı yeni sorunların ortaya çıkması anlamına gelmekteydi.

İstanbul’da meskûn nüfus miktarı iase bağlamında her zaman çok önemli olmuştur. Dolayısıyla şehirde ikamet eden tüketici kitlenin artmaması için zaman zaman kontrol adına bazı düzenlemeler yapılmıştır. Taşradan gelenlerin İstanbul’da yerleşmemesi için ikameti beş yıldan az olanların zaman zaman şehirden çıkarılması gibi önlemlerin alındığı görülür⁷. 1894’te seyyar satıcıların ve mevsimlik işçilerin memleketlerine geri gönderilmesi için tedbirler alınmıştır⁸. İstanbul’da bulunan muhacirler arasında işsiz, güçsüz ve başıboş olanların yerleşmelerine müsaade edilmemiş ve bunlar yerleştirilmek üzere uygun vilayetlere gönderilmiştir⁹. Diğer taraftan savaşlar neticesinde göç edenlerin içinde erbab-ı sanat olanlardan iaseleri İstanbul’daki akrabaları tarafından temin edilenlere İstanbul’da yerleşme izni verilmiştir. Devletin bu politikası büyük oranda iase problemleri nedeniyle şehrin nüfusunu kontrol altında tutma amacına yönelikti. Çalışmada incelenen dönem aralığında bu gibi alınan her türlü tedbire rağmen İstanbul nüfusunun arttığı görülmektedir. Özellikle 19.yüzyıl süresince ve 20.yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyasında bir taraftan savaşlar sonucu gerçekleşen toprak kayıpları diğer taraftan açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle meydana gelen göçler, başkent nüfusunu sürekli arttıran nedenler olmuştur.

1854-1914 yılları arasında nüfus değişimleri demografik etkenlerden değil, siyasi gelişmelerden kaynaklanmıştır. Bu anlamda sınırların daralması ve idari taksimatın değişmesi nüfus artışlarında temel neden olmuştur. Önceki yıllara ait sayımlara dâhil olan vilayetlere ait nüfusun çoğu 1914 sayımlarında bu vilayetlerin kaybedilmesi nedeniyle artık Osmanlı nüfusunun dışında kalmıştır. Bu şartlar altında inceleme dönemimize ait İstanbul nüfusunun özellikle siyasi nedenlerle sürekli değişim gösterdiği görülür¹⁰. 19.yüzyılda İstanbul’un nüfusunda meydana gelen artışta ticaretin yaygınlaşması sonucu şehrin bir çekim gücüne sahip olmasının etkisini de zikretmek gerekir¹¹.

⁵ Temel tüketim maddelerinden et fiyatının narh ile belirlenmesi 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

⁶ Ahmet Refik, **Eski İstanbul**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s.87.

⁷ Halil İnalçık, “İase”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul 2003, s.116.

⁸ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş yay., İstanbul 2010, s.216.

⁹ BOA, **DH.MKT**, 1569/16, 1306 Ra 24.

¹⁰ Cem Behar (Haz.), **Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt 2, DİE, Ankara 1996, s.48,78; Tevfik Güran (Haz.), **Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi cilt 5, DİE, Ankara 1997, s.40.

¹¹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.214-215.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Osmanlı Devleti 19.yüzyılda toprak kaybetmeye devam etmiş ve ülke coğrafyası büyük oranda küçülmüştür. Bu süreçte 18. yüzyılın sonundan itibaren mülteciler kalabalıklar halinde Osmanlı topraklarına akmıştır. 1783-1913 döneminde en az 3,8 milyonu Rus uyruklu olan, tahmini olarak 5-7 milyon mülteci Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Bu süreçten en fazla İstanbul nüfusu etkilenmiş olup sadece 1921 tarihinde çoğu Rusya'dan olmak üzere 100 bin mülteci İstanbul'a gelmiştir¹².

İncelenen dönemde İstanbul'un nüfus miktarı ve yoğunluğunun her zaman yüksek olduğu görülür. Resmi Osmanlı istatistiklerine göre İstanbul nüfusu 1885'te 873.565 kişi, 1897'de 1.030.234 kişi¹³ ve 1916-17 (1335)'te 1.129.655 kişidir¹⁴. Bazı Avrupa ve Amerika kaynaklarına göre ise İstanbul'un 20.yüzyıl başlarındaki nüfusu 1.200.000 kişiye kadar yükselmiştir¹⁵.

Nüfus miktarını ve yoğunluğunu arttıran en önemli neden kaybedilen yerlerden Anadolu'ya özellikle İstanbul'a doğru akın gelen göçmenlerdir. Resmi rakamlara göre 1876-1895 arasında Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin sayısı toplam 1.015.015 kişiydi. Tarihe 93 harbi olarak geçen 1876-1877 (1293) yılında Rusya ile yapılan savaş nedeniyle Osmanlı topraklarına 276.389 kişi göç etmiştir. Göçmenlerin sayısı ertesini yıl 1877-1878 (1294)'de 198.000 kişi olmuştur¹⁶. Balkan savaşlarında İstanbul'a göç eden nüfusun miktarı ise 200.000 dolaylarındaydı¹⁷. Osmanlı Muhacirin Komisyonu raporlarına göre 1912-1920 arasında göç eden müslüman nüfusun sayısı 413.922 kişiydi¹⁸. Bu rakamlar ortalama bir değerle çalışmada incelenen dönemde savaşlar ve toprak kayıpları nedeniyle Osmanlı Devleti'ne göçen müslüman nüfusun yoğunluğu hakkında net bir fikir vermektedir.

İstanbul göçlerle gelen yoğunluktan nasibini almıştır ve bu durum özellikle et piyasasında var olan arz ve fiyat problemlerinin daha da ağırlaşmasına neden olmuştur¹⁹. Bu nedenle İstanbul halkının temel ihtiyaçlarından et piyasasında ortaya çıkan fiyat istikrarı problemlerine "hizmet eden" nedenleri değerlendirirken, dönem içinde meydana gelen nüfus hareketlerini dikkate almak bir zorunluluktur. Zira İstanbul'un genel olarak temel tüketim maddeleri itibarıyla işesi, özel olarak et ihtiyacının temini, bu şartlar altında şekillenen piyasada gerçekleştirilmeye çalışılmıştır²⁰.

¹² Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2003, s.178.

¹³ Verilen istatistikte İstanbul çevresindeki semtlerin dâhil edilmesi durumunda rakamlar değişmektedir. Mesela 1897 tarihindeki şehrin nüfusuna Üsküdar, Kadıköy, Adalar, Gebze, Kartal, Beykoz, Şile, Kanlıca'nın da dâhil edilmesi halinde nüfus 1.115.946 kişiye çıkmaktaydı. Karpat, **a.g.e.**, s.216.

¹⁴ Güran, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s.19; **1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası**, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1337, s. 50.

¹⁵ Behar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, s.79.

¹⁶ Güran, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s.40. Osmanlı Devleti'nde 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla Avrupa'daki topraklarının çoğu devredilen topraklarla birlikte ise 4,5 milyon insan kaybedildi. Böylece Hristiyan nüfusun çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin dışında kaldı. Neticede Osmanlı Devleti ağırlıklı olarak Müslüman bir ülke haline geldi. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.90. Bu süreçte (19.yüzyıl boyunca) "İstanbul Türk ve Müslüman özelliklerine bürünmüştür". 1844-1880 arası şehir nüfusunun yarıdan fazlası gayrimüslim iken 1885'de müslüman nüfusun oranı % 54'e, 1900'de ise % 70'lere kadar çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. Gös.yer., s.166.

¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler", **Türkler**, c.13, s.1603.

¹⁸ Behar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927**, s.62; Pamuk, 19.yüzyılın ikinci yarısından I.Dünya Savaşı öncesi döneme kadar savaşlar neticesinde Kırım, Kafkasya, Balkanlar ve Makedonya'dan gelen nüfus miktarının bir milyonu aştığını ve bir buçuk milyona ulaştığını belirtir. Anadolu'nun Türkiye sınırları içinde kalan kısmında bu dönemdeki nüfusun 8-9 milyondan 16-17 milyona ulaştığını ve bu artışın büyük oranda savaşlar sonucu göç eden nüfus dolayısıyla gerçekleştiğini zikreder. Şevket Pamuk, "Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi 1820-1914", **Türkler**, cilt 14, s.430.

¹⁹ İnalçık, **a.g.e.**, s.116, 119.

²⁰ Kafkaslar ve Balkanlardan gelen göçmenlerin sermaye ve birikimleriyle şehre göçü, beraberinde şehrin bir kültür ve girişim merkezi olmasını da sağlamıştır. Girişimciler tarafından kurulan yeni işler yoksul insanları ve köylülere şehre çekmiş ve bir tür işçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Tabi bu durum şehrin nüfusunun artışı tetikleyen diğer bir neden olmuştur. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.166.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

1.Et Piyasasında Fiyat İstikrarı Problemi

*İdare*²¹ gerek narhın ve gerekse serbest piyasa anlayışının cari olduğu dönemlerde et fiyatlarının halkın alım gücüne uygun seviyelerde olması için hassas davranmaktaydı²². Bu hassasiyet nedeniyle mesela 1900'lü yılların başında et fiyatlarının yükselerek 9-9,5 kuruşa çıkması piyasa dengesini bozan bir fiyat değişimi olarak görülmekte ve nedenleri araştırılıp önlemler alınmaktaydı²³. Et piyasasını düzenlemek için piyasada yeterli miktarda hayvan ve et arzını sağlamak, dolayısıyla fiyat istikrarını korumak, için her türlü ihtimal değerlendirilmiştir. Öyle ki İstanbul'da satılan etin yükselen fiyatını düşürebilmek adına *İdare* (Bâb-ı Âli) serbest piyasa anlayışının cari olduğu bir dönemde ve bu politikaya tamamen ters olan ve yürürlükten kaldırılmış narh fiyatı koymak şeklindeki fiyat belirleme politikasına tekrar başvurmayı dahi çare olarak düşünülebilmştir²⁴.

Çalışmaya dâhil ettiğimiz dönem olan 19.yüzyılın ortalarından 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan süreçte et fiyatlarında meydana gelen artışlar nedeniyle ilgili idari birimlerin derhal harekete geçmesi bu anlamda fiyat artışlarının nedenlerini araştırıp piyasayı düzenleyici tedbirler alması incelenen belgelerde sıklıkla karşımıza çıkan bir durum olmuştur. Aşağıda verilen tabloda yer alan fiyatlar bu anlamda belgelerde zikredilen farklı zamanlardaki fiyat seviyelerinden oluşturulmuştur. Et fiyatı için oluşan bu fiyatlar *İdare*'yi harekete geçiren ve piyasaya müdahale etmenin nedeni olarak görülen fiyat seviyeleriydi. Tabloda yer alan 1917-1918 yılları dışındaki fiyatlar piyasadaki makul fiyatın ortalama bir değerlendirmeye %30-40'ı kadar üzerinde bir fiyat artışı anlamına gelmekteydi. Et fiyatları daha çok yıl içerisinde belli mevsimlerde olmak üzere ve ayrıca bir önceki yıla nispetle dalgalanma göstermekte ve bu seviyelere kadar yükselmekteydi. Savaş dönemleri ise fiyatların en fazla istikrarsızlaştığı bir piyasa ortamına neden olmaktadır. Bu anlamda tablo I'e göre I.Dünya Savaşı'nın arifesinde 1914 yılında 7 kuruş olan et fiyatının 1917'de 65 kuruşa, savaşın son yılı olan 1918'de ise 120 kuruşa kadar tırmandığı görülür.

Tablo I: İstanbul Piyasasında Bazı Yıllar İtibariyle Ağnam Eti Fiyatları²⁵

Yıl	Fiyat (Kuruş/Kıyye ²⁶)
19 Mayıs 1855 ²⁷	8
1 Şubat 1859 ²⁸	7 ²⁹
29 Mart 1892 ³⁰	9
10 Aralık 1892 ³¹	8,30
25 Nisan 1894 ³²	9-9,5
22 Mart 1901 ³³	9

²¹ İdare, Osmanlı Devleti idaresi anlamında kullanılmıştır. Yerine göre devleti temsilen Sadaret, Dâhiliye, Şehr-emâneti vb. idari birimleri de ifade etmektedir.

²² Bu mücadeleyi zorunlu kılan nedenlerden bir diğeri ağnam ve diğer hayvan çeşitlerinden deri, kağıt ve mum piyasaları için gerekli olan hammaddenin sağlanmasıydı. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, c.2, İstanbul 1995, s.793.

²³ BOA, **BEO**, 385/28841, 1311 L 10.

²⁴ Şehr-emâneti bu tedbirin, piyasada arz edilen etin daha da azalmasına fiyatların daha çok artmasına neden olacağına dikkat çekmiştir. BOA, **Y.MTV**, 60/107, 1309 Ş 29.

²⁵ Tabloda yer alan bu fiyatlar ilgili idari birimler olan Sadaret, Dâhiliye, Şehr-emâneti vb. idareler arasındaki yazışmalarda tedbir alınması adına yüksek olduğu ifade edilen fiyat seviyeleridir.

²⁶ 1 kıyye= 1,283 kgr.

²⁷ BOA, **MVL**, 288/30, 1271 N 2.

²⁸ BOA, **A.MKT.NZD**, 276/19, 1275 C 27.

²⁹ Bu fiyata karşın narh 5 kuruş 50 paraydı.

³⁰ BOA, **Y.MTV**, 60/107, 1309 Ş 29.

³¹ BOA, **Y.MTV**, 73/149, 1310 C 20 (10 Aralık 1892).

³² BOA, **BEO**, 391/29251, 1311 L 19.

³³ BOA, **Y.PRK.HR**, 30/11, 1318 Z 1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

13 Nisan 1905 ³⁴	10-11
4 Mayıs 1907 ³⁵	10
09 Ocak 1909	9,18
Temmuz 1914 ³⁶	7
Eylül 1917 ³⁷	65
Eylül 1918 ³⁸	120

Devletin takip ettiği iâşe politikalarına rağmen özellikle İstanbul piyasasında oluşan et fiyatları konusunda istikrarı yakalamak genellikle problem olmuştur. Fiyatlardaki istikrarsızlık problemi kış ayları başta olmak üzere yıl genelinde devam etmiştir. Et fiyatı İstanbul’da piyasada mevcut ağnamın azalmasından dolayı her sene Şubat ve Mart aylarında yükselerek tablo I de görüldüğü gibi ortalama 10 kuruş dolaylarına kadar çıkabilmekteydi³⁹. İstanbul piyasasında et fiyatının ne olacağı Anadolu ve Rumelinin muhtelif bölgelerinde yetiştirilip celep⁴⁰ tüccarlar tarafından şehre sevk edilen ağnam miktarıyla doğrudan ilişkiliydi. Anadolu ve Rumeli’den İstanbul’a talep miktarının altında hayvan gelmesi durumunda et fiyatları derhal yükselmekteydi⁴¹. Dolayısıyla fiyat artışlarının piyasada görünür nedeni arzedilen ağnamın ve etin tüketicinin talep miktarıyla paralel bir şekilde dengede gitmemesidir. Bu sonuca yol açan ağnam miktarını azaltan nedenler ise çeşitliydi. Ağnam arz miktarını etkileyen problemler ve et fiyatlarının gerçekte yükselme nedenleri takip eden bölümde ayrıntılı incelenecektir. Ancak genel bir değerlendirme ile ifade edecek olursak etteki fiyat artışları ülkenin tamamında halkın önemli bir kısmının istihdam edildiği⁴² ve memleketin en önemli iktisadi faaliyetlerden olan hayvancılığın içinde bulunduğu yapısal ve arazi problemler ile birlikte ağnamın zamanında ve yeterli miktarda İstanbul’a gelbilmesini etkileyen sorunlardan kaynaklanmaktaydı.

Şehre getirilen hayvan miktarı bir önceki sene mevcuduyla kıyaslanarak sürekli kontrol altında tutulmaktaydı. Sevkiyatta azalma olduğu tespit edildiğinde derhal tedbir için harekete geçilmekteydi. Mesela Şehr-emâneti et fiyatlarında meydana gelen artışı anlamak için yaptığı araştırmada et arzında önceki yıla nispetle azalma olduğunu tespit edip, Bâb-ı Âli’yi “*tedbir alması için*” bilgilendirmiştir. Bu belgeye göre, 1904 (1322) yılı Mart ayından itibaren gönderilen ağnamın önceki sene miktarından 70-80 bin baş eksik olduğu ve bu sebeple et fiyatında çok fazla yükselme meydana geldiği, bundan sonra sayıca yeterli hayvan gelse de kuraklık nedeniyle zayıf olacağı bilgisini vermiştir⁴³.

Et fiyatı için oluşan yüksek fiyat piyasada sadece tüketici halkın zarar görmesi sonucunu doğurmamaktaydı. Aynı zamanda İstanbul’a ağnam arzını (sevkinin) gereğinden fazla arttıran teşvik edici bir özelliğe de sahipti. Bu anlamda İstanbul’da et fiyatının yükseldiği dönemlerde fiyat

³⁴ BOA, **MV**, 111/26, 1323 S 07.

³⁵ BOA, **Y.MTV**, 297/105, 1325 Ra 21.

³⁶ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.165.

³⁷ Toprak, Gös.Yer.

³⁸ Toprak, Gös.Yer.

³⁹ BOA, **Y.MTV**, 60/107, 1309 Ş 29. Etin kıyye fiyatının 10 kuruş olması hali, fakir halk ile birlikte orta halli vatandaşların dahi et talebini düşürmekteydi. Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, (Haz. Nuri Sağlam), Kitabevi, İstanbul 2001, s.379.

⁴⁰ Koyunları vilayetlerden celepler toplar ve İstanbul’a getirirlerdi. Serbest piyasa öncesinde yazılı ve gönüllü olmak üzere celepler iki kısımdı. Celeplerin kendilerine ait nizamları vardı. Yine önceleri celepler kasaplar gibi zenginlerden seçilirdi. Her kadılıkta bir celep defteri bulunur ve her celebin toplamakla mükellef olduğu koyun sayısı kadılık defterlerinde kayıtlıydı. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Refik, **Eski İstanbul**, s.91 vd.

⁴¹ BOA, **İ.RSM**, 20/51, 1322 L 22.

⁴² Ergin, 1245 tarihli belgeye istinaden taşra ahalisinin İstanbul’u beslemek için “hatır ve hayale sığmayacak” zahmetler çektiğini zikreder. Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, s.785.

⁴³ BOA, **DH.MKT**, 901/4, 1322 Ş 10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

faktörü şehre ağnam getiren tüccarın dikkatini çekmekte ve daha fazla ağnam arzedilmesine neden olmaktadır. Ancak bir önceki seneye oranla talep miktarının üstünde arzedilen ağnam ve et miktarı, diğer bir ifadeyle piyasada oluşan arz bolluğu -fiyatları aşağı çekse de- eksikliğinde olduğu gibi, *İdare*'nin istemediği bir piyasa dengesizliği durumuydu. Bu anlamda İstanbul'da 1905 (1323) senesinde et fiyatının 10-11 kuruşa kadar tırmanması sonucunda Meclis-i Vükela, tüccarın kuzu derilerine olan yüksek talebi ile birlikte Edirne ve Midilli gibi bölgelerden önceki seneye oranla daha fazla canlı kuzu ve kuzu eti arzedildiğini görünce, bu durumun ağnam cinsini azaltarak hayvancılığın geleceğini tehdit edeceği ve devletin başlıca gelir kalemlerinden olan ağnam rüsumu gelirlerinin azalması sonucunu doğuracağı gerekçesiyle ruz-ı hızır'a (6 Mayıs) kadar şehre 8 kıyyenin altında kuzu getirilmesini yasaklamıştı⁴⁴.

Ette fiyat istikrarı sadece İstanbul piyasası için değil, İstanbul'a et tedarik eden diğer bütün vilayetler için de önemlidir. Fiyatlar bu yerlerde de zaman zaman yükselirdi. Mesela 1908 (1326) yılında İzmir, Konya ve Bursa'da satılan etin fiyatıyla İstanbul piyasasındaki etin fiyatı arasındaki genellikle var olan makasın kapandığı görülür⁴⁵. Bu durumda vilayetler bölgelerindeki artan fiyatları kontrol altına almak için tedbir alırdı. Bu anlamda Aydın vilayetinde et fiyatı 13,5 kuruşa kadar tırmanınca Vali, Sadaret'ten bu artışa çare olmak üzere geçici bir süre için İstanbul dışındaki bölgelere hayvan ihracının yasaklanmasını talep etmiştir⁴⁶. Hayvan üretim sahası olan bu vilayetlerde meydana gelen bir problem ve et arzında yaşanan sıkıntı ile artan fiyatlar, doğrudan İstanbul'da et piyasasındaki fiyatları da etkilediği için ayrıca önemli olmuştur.

Et fiyatlarında meydana gelen artış tüketici halkı doğrudan etkilerdi⁴⁷. Halk et piyasasında kendilerini etkileyen olumsuz bir durumla karşılaştığında ilgili idari birimlere dilekçeler vererek şikâyet ve taleplerini iletirdi. Müslüman ve gayri müslim kasaba halkının birlikte verdikleri bir dilekçede, Tatarpazarı kasabasında bir adet mezbaha (salhane) bulunduğu, daha önce burada kesilen sığır ve ağnamın etleri kasaba içindeki yedi sekiz dükkâna dağıtılıp buradan tüketiciye arzedilmekteyken, kesilen hayvanların doğrudan mezbahadan tüketiciye arzedildiği, bu uygulamanın ise halkın ihtiyacını teminde sıkıntılara neden olduğu, dolayısıyla bu durumun düzeltilip eski usule dönülmesinin talep edildiği görülür⁴⁸.

İstanbul'da et fiyatının yükselmesi, sadece sıradan tüketici halk için değil artan fiyattan faydalanamayan diğer piyasa aktörleri tarafından da şikâyet konusu bir durumdu. Bu anlamda kasap esnafının verdiği bir dilekçede, Galata, Beyoğlu, Üsküdar, Yedikule, Topkapı, Eğrikapı, Kumkapı ve Tophane gibi yerlerde şirket (kumpanya) sahiplerinin izmit, Bandırma ve Fener gibi bölgelerde ikamet eden adamları vasıtasıyla, bir günlük yolda ceplerini karşıladıkları, bu nedenle ağnamın birkaç el değiştirerek alınıp satılması neticesi olarak, her bir hayvan başına 20-25 kuruşluk bir fiyat artışı meydana geldiği belirtilmiştir. Kasap esnafı el değiştirerek kendilerine ulaşan hayvanları almak durumunda olup, bazen zarar etmekte olduklarını beyan edip çare olarak bundan böyle celep taifesinin ağnamları doğrudan İstanbul'a getirmelerini ve gelen hayvanların kedhüda⁴⁹ aracılığıyla kasap esnafına dağıtılmalarını istemiştir. Kasaplar İstanbul'da et fiyatının ancak bu şekilde uygun seviyelere çekileceğini ve kendileri ile birlikte halkın (ibâd-ullah) da fayda göreceğini vurgulamıştır⁵⁰.

⁴⁴ BOA, **MV**, 111/26, 1323 S 07.

⁴⁵ BOA, **Y.A.HUS**, 512/127, 1326 Ca 28.

⁴⁶ BOA, **BEO**, 3324/249278, 1326 Ca 1.

⁴⁷ Fakir halk, artan fiyatlar nedeniyle et satın almakta sıkıntıya düşmenin yanında, yarım veya bir kıyye et satın almak istediğinde kasapların: "yarım yahut bir kıyye et kesip satamayız" cevabıyla ayrıca mağdur edilebilmekteydi. Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁸ BOA, **A.MKT.DV**, 43/87, 1267 Z 23.

⁴⁹ Piyasada ticari işlerin düzenlenmesinde devlet tarafından görevlendirilen kişi.

⁵⁰ BOA, **MVL**, 416/6, 1279 L 29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Netice itibariyle *İdare*, sahiplerince istenilen şekilde tasarruf edilme özelliğine sahip, özel mülkiyetin konusu olan ağnamin “*fiyat istikrarı problemi*” nedeniyle kesim, satım ve ihraç işlerini genelde memleketin özelde İstanbul’un ihtiyacını dikkate alarak kontrol altında tutmuştur. Hayvanların bulunduğu yaş, sahip olduğu kilo, çifte elverişli, damızlık ve gebe olup olmama durumuna göre kesim, satım ve ihraç sınırlamaları/yasakları getirmiştir. Denebilir ki bu politikayla hayvan sahiplerinin mülkünü tasarruf hakkı sınırlandırılmıştır. Ancak, burada *İdare*’nin yaklaşımı, umumun menfaatinin bireyin menfaatinin üstünde tutan bir dünya görüşünün yönlendirdiği iase politikasından kaynaklanmıştır⁵¹. Neticede memlekette hayvan neslinin üretim ve arzında meydana gelen problemler bu politika anlayışını etkileyip şekillendirmiştir.

2. Et Piyasasında Fiyat İstikrarını Bozan Nedenler

İstanbul piyasasında fiyat istikrarını etkileyen unsurları talep ve arz kaynaklı nedenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Talep miktarıyla ilgili nedenler doğrudan İstanbul’da yaşayan nüfus miktarıyla ilgili olup giriş bölümünde bu konu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ağnamin ve dolayısıyla etin arz miktarını kısarak darlığa neden olup fiyat istikrarını doğrudan etkileyen üretim ve arz kaynaklı nedenler üzerinde durulacaktır.

2.1 Mevsimsel Faktörler

Osmanlı Devleti’nde incelenen yıllar itibariyle hayvan üretim ve arz piyasası, doğal ve mevsimsel şartların doğrudan etkisinde kalan iktisadi bir faaliyet alanıydı. Mevsimsel şartlar üretim bölgelerindeki hayvancılığı ve dolayısıyla İstanbul’a yapılan hayvan (et) sevkiyat miktarını doğrudan etkilemekteydi. Bu anlamda kış mevsimi hayvancılığı etkileyen en sıkıntılı dönemdi. Hayvan üretim sahalarında (vilayetlerde) kış mevsiminin sert ve uzun geçmesi verimi doğrudan etkilemekteydi. Mevsimsel faktörlerden etkilenen hayvan üretiminde yaşanan sıkıntılar ise doğrudan İstanbul et piyasasına yansımakta ve özellikle tüketici halkı mağdur edecek seviyelerde et fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır.

Zaman zaman kışın şiddetli geçmesi nedeniyle hayvan yetiştiren üretim bölgelerinin genelinde, özellikle koyun türünde telefata olduğu görülür. Mesela 1908 (1325) yılının kış aylarında koyun neslinde telefata oranı %25-30 nispetinde olmuştur⁵². Yine 1909-1910 (1327) yılı kış mevsiminde koyun neslinde telefata oranı %30 dolaylarında olmuştur⁵³. Kış şartlarının ağırlığı evvela hayvanların beslenme sorununu ortaya çıkarmaktaydı. Beslenme sorunu ise hayvanlar arasında telefata başlıca nedenini oluşturmaktaydı.

Konya ve Ankara vilayetlerinde 1908 yılı kış mevsiminin uzun ve şiddetli geçmesi ağnamin beslenmesi için gerekli besinin temininde ciddi sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum yine hayvanların yetersiz beslenme sonucunda ciddi oranlarda telef olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu şartların neticesi olarak İstanbul ve diğer vilayetlerdeki et fiyatları bir önceki seneye oranla yarı yarıya artmıştır⁵⁴.

Üretim bölgelerindeki (vilayetlerdeki) kış mevsiminin şiddetli geçmesi ve uzun olması İstanbul’a yapılacak sevkiyatı her zaman olumsuz etkilemiştir. Bu anlamda Erzurum’da kış mevsiminin şiddeti ve uzunluğu nedeniyle İstanbul’a sevk olunacak ağnamin sevk edilemediği görülür⁵⁵. Bu durum yine İstanbul’da et piyasasında fiyat artışı anlamına gelmekteydi.

⁵¹ Bu dünya görüşünü belirleyen ve şekillendiren İslâm’ın sosyal ve iktisadi ilkeleridir. Buna göre kişi hakları ile toplum haklarının çatıştığı durumlarda toplum hakları tercih edilirdi. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.75.

⁵² BOA, **BEO**, 3240/242973, 1325 Z 29.

⁵³ BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

⁵⁴ BOA, **TFR.1.MKM**, 23/2270, 1325 7 26.

⁵⁵ BOA, **DH.MKT**, 9/14, 1310 Za 21.

İstanbul'da piyasada et fiyatları genellikle her senenin kış mevsimi sonunda yükselmekteydi⁵⁶. Bazen fiyatlarda yaz gelmesine rağmen düşüş görülmemekteydi. İstanbul Şehr-emîni⁵⁷ et fiyatlarının yaz gelmesine rağmen düşmemesinin nedenlerini açıklarken kış mevsiminin şiddetli geçmesi nedeniyle sellerin meydana gelmesi ve hayvanlar içerisinde birçok telefatin olmasını neden olarak göstermiştir⁵⁸.

Et piyasasındaki fiyat problemi hakkında Şehr-emâneti Meclisi, ticaret erbabı (koyun ve et tüccarı olan) uzmanlar ile birlikte yapılan değerlendirme sonucunda öne çıkan tespitler Şehr-emîni imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Burada yer alan tespitlere göre İstanbul'da et fiyatını arttıran nedenler içerisinde ilk sırada zikredileni, ilgili senede kış ayının sert geçmesi nedeniyle hayvanlarda meydana gelen telefata olmuştur. İkinci olarak beslenme problemleri vurgulanmıştır. Bu anlamda telef olmaktan kurtarılan koyun ve kuzuların yeterli beslenemediği, telefata öncesinde 17-18 kıyye gelen bir koyunun sonrasında 12-13 kıyye geldiği, 12 kıyye gelen kuzunun ise 7-8 kıyyeden fazla ağırlığa ulaşamadığı belirtilmiştir. Üçüncü nedende ise Rumeli'nde ortaya çıkıp kısmen Anadolu'yu da etkileyen şap hastalığının üretim şartlarını ağırlaştırması nedeniyle İstanbul'a ulaşan ağnamın adetçe ve ağırlıkça pek az olduğu belirtilmiştir. Bu şartlar altında yeterli ağnamı ne Hükümet ve ne de Emanet'in temin edemeyeceği için et fiyatının düşürülmesi maksadıyla çalışmak yerine "daha fazla yükselmesinin engellenmesi için" tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır⁵⁹.

Kuraklık İstanbul'da et fiyatlarını arttıran mevsimsel faktörler içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer önemli problemdi. Anadolu ve Rumeli'de ağnam arzedilen yerlerde meydana gelen kuraklık buralarda yetiştirilen ağnamın yeterli beslenememesine ve zayıf kalmasına neden olmaktadır. Bu şartlar altında İstanbul'a yeterli sayıda hayvan celbedilse bile toplamda yeterli kilogram temin edilemediğinden piyasada et fiyatının yükselmesi kaçınılmaz olmaktadır⁶⁰. Mesela İstanbul'un et ihtiyacının temininde çok önemli iki yer olan Bandırma ve İzmit bölgelerinde İstanbul'a sevk edilmeden önce bir süre beslenmek üzere bekletilen (toplanan) hayvanların yağmurların az yağması nedeniyle gereği gibi beslenemediği, dolayısıyla bu durumun, 1892 (1309) yılında İstanbul'da fiyatların artmasının yegâne nedeni olduğu bildirilmiştir⁶¹.

2.2. İhracatın Etkisi

Şehr-emîni'ye göre İstanbul'da özellikle kışın et fiyatlarının artmasının nedenlerinden biri Mısır'a ve yabancı (ecnebi) memleketlere ihracatın serbest olmasıydı⁶². İrâde-i Seniyye⁶³ ile Şehr-emâneti'nden İstanbul'da et fiyatlarının artış nedenleri sorulduğunda, Emanetçe verilen cevapta, İstanbul'un et ihtiyacının çoğunu Karaman koyunlarının karşıladığı ancak uzun bir süredir bu koyunlardan İstanbul'a hiç gelmediği, Aydın vilayeti içinde Dikili ve civar bölgelerde İstanbul'a gelecek ortalama 50 bin koyunun damızlığa ait olduğu için geçişine ruhsat verilmemesinin fiyatları yükselttiği ayrıca yabancı memleketlere, Mısır ve Kıbrıs'a birçok mevaşinin (davar, koyun, keçi, inek, öküz vb.) gitmesinin de bu fiyat yükselişinde etkili olduğu bildirilmiştir⁶⁴.

Yine Şehr-emâneti (Şehr-emîni imzasıyla) İstanbul'da et fiyatının yaz gelmesine rağmen düşmemesinin nedenlerini belirtirken, kış mevsiminin sert geçmesi, telefata, askeri et

⁵⁶ BOA, **BEO**, 385/28841, 1311 L 10.

⁵⁷ Belediye Başkanı. Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

⁵⁸ BOA, **Y.MTV**, 297/105, 1325 Ra 21.

⁵⁹ BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

⁶⁰ BOA, **DH.MKT**, 901/4, 1322 Ş 10.

⁶¹ BOA, **Y.MTV**, 60/107, 1309 Ş 29.

⁶² BOA, **Y.MTV**, 302/103, 1325 Ş 18.

⁶³ Padişah emri, buyruğu. Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat.

⁶⁴ BOA, **İ.HUS**, 164/70, 1326 S 22.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

müteahhitlerinin ve meydana gelen sellerin etkileri yanında çeşitli vilayetlerden Mısır'a ve yabancı memleketlere fazlaca ihracatta bulunulmasının etkili olduğunu vurgulamıştır⁶⁵.

Zaman zaman muhtelif kesim ve makamların et fiyatlarını kontrol altında tutmanın yolunun ihracatın yasaklanmasından geçtiğine dair talepleriyle karşılaşmaktayız. Bu anlamda İstanbul et müteahhitlerinden İsmail'in verdiği dilekçede (arzuhal) Yunanistan, Malta gibi yerlere Selanik'ten büyük miktarda koyun ve sığır ihraç edildiği ayrıca İzmir, Beyrut, İskenderun ve Mersin iskelelerinden de ihracatın devam etmesi nedeniyle et fiyatının birkaç gün içinde kıyye başına 40 para arttığı ve daha da artacağı zikredilerek ihracatın men edilmesinin talep edildiği görülür⁶⁶.

Şehr-emâneti Selanik, İzmir, Konya ve Ankara'dan başka memleketlere ağnam ihraç edilmesinin et fiyatının yükselmesine neden olduğu dolayısıyla buralardan hayvan ihracının men edilmesi gerektiği görüşüne sahipti. Bu teklif Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiştir. Ancak bu dört vilayetten hayvan ihracının men edilmesinin hayvan yetiştiricilerinin zarar ederek mağdur olmasına neden olacağı, ticareti zayıflatacağı ve neticede piyasada et fiyatlarına olumsuz bir şekilde etki edeceği gerekçesiyle Şehr-emâneti'nin bu teklifi reddedilmiştir. Şehr-emâneti ise bu gerekçelere karşı ifade ettiği görüşünde, hayvan sahiplerinin harice sevk edeceği hayvanı Osmanlı Ülkesi (Memâlik-i Şâhâne) dâhilinde satabileceklerinden ticaretin zayıflamasının söz konusu olmayacağını altını çizmiştir⁶⁷.

2.3. Hayvan Hastalıklarının Etkisi

Osmanlı coğrafyası genelinde yaygın bir iktisadi faaliyet olan hayvancılığın kendi içinde ciddi yapısal problemler barındırdığı görülür. Özellikle küçükbaş olan hayvanlar içerisinde ağnam hüdâyınabit çayırlarda otlatılarak beslenmekteydi. Bu çayırlarda hayvanlar için zararlı olan otlar da yetişmekteydi. Bazı meraların bataklık olması buradalarda otlayan hayvanların hastalık kapmalarının yegâne nedeniydi. Bu şartlarda ortaya çıkan hastalıklar neticesinde büyük telefatar meydana gelmekteydi. Hayvanlar arasında hastalığın salgın şeklinde yayılması durumunda her yerde yeterince veteriner (baytar) olmadığı için ve hayvan yetiştiricilerinin hastalıklar konusunda ve salgın durumunda yapılması gerekenler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları nedeniyle salgınlar hızla yayılmaktaydı⁶⁸.

1912-1913 (1331) yılında İstanbul'a ağnamın sevkinde azalma yaşanmasının temel nedenlerinden biri Rumeli'de ortaya çıkıp kısmen Anadolu'yu da etkileyen şap hastalığı olmuştur. Bu dönemde hastalık nedeniyle İstanbul'a sevk edilen ağnam adet ve ağırlıkça pek az olmuştur⁶⁹.

İstanbul'da et fiyatının yükselmesine fırsat verilmemesi için ağnam sevkine devam edilmesi hakkında Şehr-emâneti tarafından vilayetlere gönderilen tebliğata Suriye vilayetinden gelen cevapta, birkaç senedir devam eden hayvan vebası hastalığı nedeniyle yetiştirilen hayvanların vilayet ihtiyacını karşılamadığı için ihtiyacın çoğunun Erzurum vilayetinden ve çevresinden getirilmekte olduğu, Halep ve Beyrut vilayetlerinden İskenderun ve ada iskelelerinden Mısır'a

⁶⁵ BOA, **Y.MTV**, 297/105, 1325 Ra 21.

⁶⁶ BOA, **DH.MKT**, 901/40, 1322 Ş 13.

⁶⁷ BOA, **MV**, 113/50, 1324 L 5. Farklı bir zamanda aynı şekilde getirilen öneri Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da yapılan müzakerelerde görüşülmüştü. İçeride fiyatların artması kaygısıyla etin iç piyasadaki fiyatlarını korumak amacıyla koyun ihracatının geçici dahi olsa yasaklanması halinde böyle bir yasağın ağnam sahiplerinin ticaret ve maişetlerini sıkıntıya sokacağı; hayvancılık yapmak (hayvan yetiştirip beslemek) konusundaki arzularını azaltacağı dile getirilerek reddedilmiştir. Neticede hayvan ihracatının kuvvetli bir nedeni olmaksızın men edilmesi gibi bir tedbirin iktisat kurallarına göre de bir faydasının olmadığı vurgulanmıştır. Bu müzakerelerde damızlık olanlarla çifte koşulan hayvanların ihracının men edilmesi gereği kararlaştırılmıştı. BOA, **İ.ŞE**, 21/18, 1325 S 06.

⁶⁸ BOA, **DH.MKT**, 2611/45, 1324 L 17.

⁶⁹ BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

çokca hayvan sevk olduğundan mahalli ihtiyaç ile ordu ihtiyacı için gerekli olan hayvanın temininde zorluk çekildiği belirtilmiştir⁷⁰.

İnceleme dönemimizde meydana gelen çekirge istilaları neticesi yaşanan kıtlıklar da ayrıca önemlidir. 1847’de Erzurum, 1851’de Kütahya, Aydın, Uşak ve Ayvalık’ta, 1864’de Selanik’te, 1868’de Aydın Sancağı’nın bazı kazalarında meydana gelen çekirge istilaları zirai mahsule zarar vererek bu bölgelerde kıtlıkların yaşanmasına neden olmuştur⁷¹. Bu şekilde muhtelif zaman ve yerlerde meydana gelen kıtlıklar doğrudan İstanbul’un iaşesi için önemli olan et ile birlikte diğer temel ihtiyaç maddelerinin arzını olumsuz etkilemiştir.

2.4. Vergilerin Etkisi

Vergilerin piyasayı yönlendirme bakımından olumlu/olumsuz yansımaları nedeniyle et piyasasında fiyatların oluşmasında doğrudan etkileri söz konusuydu. İdari birimlerce et fiyatının düşürülmesine veya yükselmesine neden olan ve olabilecek meseleler üzerinde görüşme/müzakere yapıldığında komisyonlar kurulduğunda, İstanbul’a sevk edilen ağnamın, dolayısıyla etin, maliyetini yükselten nedenler içerisinde öne çıkanlardan biri de vergilerin “*maliyet arttırıcı etkisi*” olmuştur. Bu nedenle İstanbul piyasasına daha fazla ağnam celbedebilmek ve fiyatları kontrol altına alabilmek için ağnamdan alınan vergilerin idari birimler tarafından ayrıntılı bir şekilde incelemeye tabi tutulduğu görülür⁷².

Sadece İstanbul için değil aynı zamanda Osmanlı Ülkesi genelinde et fiyatlarını arttıran unsurlar içerisinde vergilerin payı her zaman vurgulanmıştır. Bu anlamda muhtelif devletlerden ithal edilen hayvanlardan çeşitli kurumlarca pul resmi ve harç gibi çeşitli vergilerin alınmasının et fiyatlarının maliyetinde meydana getirdiği artış ile piyasalarda fiyatların yükselmesi neticesini doğurduğu zikredilmiştir⁷³. Et fiyatlarını düşürebilmek için yapılabilecek düzenlemelerin hemen birçoğunda teklif edilen, müzakere edilen ve yapılması gereken düzenlemeler içerisinde alınan verginin ya geçici bir süreliğine alınmaması (vergi teşviki) veya tamamen kaldırılması görüşü yer almıştır⁷⁴. Vergilerin etin maliyet fiyatına etkisi nedeniyle İstanbul’a yapılan hayvan sevkiyatını teşvik ve fiyat istikrarını temin için ağnamdan alınan bazı vergilerden indirim yapıldığı⁷⁵ ve bazılarında da tamamen vaz geçildiği görülür⁷⁶. *İdare*’nin buradaki takip ettiği vergi indirimi politikasıyla ette meydana gelecek fiyat düşüşüyle piyasanın düzenlenmesi neticesinde iktisadi fayda, halkın beslenmesinde temel gıdalardan olması nedeniyle etin tüketici için maliyetini düşürmekle de sosyal fayda temin edilmiş oluyordu.

Tanzimat devrinde 1840 tarihine kadarki süreçte ağnam ve et konusunda muhtelif zamanlarda alınan vergiler çeşitli olmuştur. Âdet-i ağnam resmi ağnamın her birinden bedelen alınmaktaydı. Ondalık ağnam resmi, asakir-i mansure alaylarının ve istanbul’da halkın et ihtiyacı için alınmaktaydı. Bedel olarak onda bir oranında alınır. Suistimaller nedeniyle Rumeli’de bazı

⁷⁰ BOA, **DH.MKT**, 2611/45, 1324 L 17.

⁷¹ Mehmet Yavuz Erler, “IX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, **Türkler**, c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1386.

⁷² BOA, **BEO**, 3075/230580, 1325 R 29.

⁷³ 1899 (1316) yılı itibarıyla ithal edilen ağnamın sihi durumu için verilen şahadetnamler dolayısıyla 50 kuruş alınmaktaydı. Ayrıca Hariciye Nezareti tarafından ağnamın İstanbul’a ithal işlemlerinde 50 kuruşluk pul resmi alınmaktaydı. BOA, **DH.MKT**, 2199/74, 1316 Z 28.

⁷⁴ Meclis-i Emanet tarafından hayvan tüccarı ve uzmanlar ile yapılan müzakereden çıkan değerlendirmeye göre et fiyatlarının kontrol altına alınabilmesi için yapılması gereken düzenlemeler içerisinde, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan’dan ithal edilecek İstanbul’a sevk olacak kuzulardan iki seneye kadar gümrük resminin alınmaması gereği de vurgulanmıştır. BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

⁷⁵ BOA, **DH. MKT**, 2612/53, 1325 C 23.

⁷⁶ Bu konuda Meclis-i Mahsus’ta yapılan müzakereler neticesinde İstanbul’a gelmekte olan koyunlardan rüsum-ı zaide alınmadığı ve bu rüsumun ilga edilmesiyle birlikte İstanbul’a koyun sevkiyatının artacağı kanaati oluşup bu rüsumun alınmasından vaz geçildiği görülür. BOA, **Y.A.HUS**, 512/127, 1326 Ca 28.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

yerler hariç, bu iki vergi birleştirilerek iltizama verilmiştir⁷⁷. Tanzimata kadar durum buydu. Geçit resmi (selamet akçesi veya toprak bastı parası), ağnam taşrada derbent ve getiçlerden geçilirken; İstanbul'da Üsküdar veya Üsküdar'dan İstanbul'a Yedikule, Ayvansaray ve Dil iskelelerine çıkarılırken alınmaktaydı⁷⁸. Ağıl, çit parası, otlak, yaylak ve kışlak resmi ağnamın yayılması karşılığı olarak alınmaktaydı⁷⁹. Ağnam bacı, pazar yerlerinde ağnamın alış verişe konu olması durumunda alınırdı. Kasaphane, selhhane, serhane, kellehane, paçahane, kelle, ayak, ciğer parası kesilen koyun ve keçiler ile kuzu ve oğlaklardan alınırdı. Dem, balta, serçin, derçin, zebhiyye resmi ve mürde bacı kasaphanelerde kesilen her tür hayvandan alınırdı⁸⁰.

18 Nisan 1840 (15 safer 1256) senesinde aynı alınan ağnam vergisiyle birlikte farklı isimler altında alınmakta bulunan bütün vergiler kaldırılmıştır. Sadece yaylak ve kışlak resmiyle birlikte her koyun ve keçiden 5'er kuruş maktu bir resim ve 20'şer para mübaşiriyye alınmaya başlanmıştır. Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a sevk edilen ağnam yaylak, kışlak ve toprak bastı resimlerinden muafı. Bütün ağnam mübaşir denilen sayıcı memurlar aracılığıyla sayılmaktaydı ve tahsilatın tamamı Hazine'ye gönderilmekteydi. Bu resim 1855-1856 (1272) yılına kadar bu şekilde alındı. Ancak bir sermaye vergisi olarak ağnam resmi sermayenin kendisinden alındığından 1856-1857 (1273)'den sonra, ziraati ve hayvan yetiştiriciliğini geliştirmek maksadıyla değiştirilerek sermayenin gelirinden alınmaya başlanmıştır⁸¹.

İstanbul piyasasında et fiyatlarını arttıran nedenler içerisinde devletin gelir kaygısı ve ihtiyacı nedeniyle takip ettiği vergi politikaları yüksek derecede etkili olmuştur. Ağnam resmi bu politikalardan etkilenmiştir. Ağnam vergisi devletin gelirleri içerisinde % 8'lik bir ağırlığa sahipti. Ayrıca henüz diğer vergilerin tahsiline başlanmadan mali yılbaşı itibariyle toplanan bir vergi olduğu için bu dönemdeki harcamaların finansman kaynağı olarak kamu maliyesi için çok önemli bir değere sahipti. Ancak mali müzayaka nedeniyle gelir elde etmek amacıyla vergilerde yapılan artışlar, ağnam resminin mükellefler için gün geçtikçe ağırlaşması sonucunu doğurmuştur. 1871-1872 (1288) yılında mali nedenlerle ağnam vergisine hayvan başına vilayetlere göre 20-40 para dolaylarında zam yapılmıştır. Ağnam resmi, 1878-1879 (1296) ve 1895-1896 (1313) yıllarında Yemen vilayetlerinden başka vilayetlerde iki defada 20'şer paradan 1'er kuruş daha arttırılmıştır. 1856-1857 (1273) yılı itibariyle ağnam vergisi Edirne vilayetinde 4,5 kuruş iken 1905-1906 (1323) yılı itibariyle 5,5 kuruşa, aynı yıllar itibariyle Selanik'te 3,5 kuruştan 5,5 kuruşa, Prizren'de (bazı kazalar için) 2,5 kuruştan 4,5 kuruşa kadar yükseltilmiştir. Osmanlı Ülkesi'nin en önemli servetlerinden biri olan tiftik keçisi Ankara, Konya, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetlerinde yetiştirilmekteydi. Bunların vergisi de Meşrutiyet'ten sonra 3,5 kuruşa indirilmiş olsada daha sonra mali nedenlerle 6 kuruşa kadar arttırılmıştır⁸².

İthal edilen ağnamdan gümrük vergisi alınmaktaydı. 18.yüzyıl başlarında bac ve uburiye⁸³, 19.yüzyıl başlarında ise zebhiye, otlakiye, kodra resmi, kadran parası⁸⁴ ve benzeri çeşitli vergiler alınmaktaydı. Kasaplarla ağnam sahipleri arasındaki aracı olan esnafın hayvan sahiplerinden

⁷⁷ Sayın, **Tekalif Kavaidi**, s.28

⁷⁸ Sayın, **a.g.e.**, s.29

⁷⁹ **Gös.yer.**

⁸⁰ Sayın, **a.g.e.**, 30-31.

⁸¹ Sayın, **a.g.e.**, s.480-481. Bir koyun veya keçinin bir senede yavru, süt, yapağı itibariyle ne kadar hasılat verdiği tespit edilip, verime göre vergi alınması politikası yürütülmüştür. Buna göre 1856-1857 (1273) yılında mesela Edirne eyaletinde yetiştirilen ağnamdan 4 kuruş, Selanik'te 3,5 kuruş, Üsküp ve Prizren'de 2,5 kuruş, Arabistan vilayetlerinde 1,5 kuruş vergi alınmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sayın, **a.g.e.**, s.483.

⁸² Sayın, **Tekalif Kavaidi**, s.483, 492-493.

⁸³ BOA, **C.BLD**, 97/4812, 1218 Ra 29.

⁸⁴ BOA, **DH.MKT**, 2610/71, 1324 R 04.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

iskonto, kademe, develik, sokuşluk, yağ bedeli gibi türlü isimler altında hisse alması⁸⁵ vergi gibi olan maliyet unsurlarıydı.

1907 (14 Nisan 1323) tarihinden itibaren İran, Rusya ve Yunanistan ile yapılan hayvan ticaretinde hayvan başına takdir edilen kıymet üzerinden ithalattan % 11 ithalat vergisi alınırken ihracatta % 1 ihracat vergisi alınmaktaydı. Ancak ithal edilen hayvandan o sene içinde ağnam resmi talep edilmezdi⁸⁶. İthalattan yüksek ihracattan düşük bir nispette vergi alınması ağnamın ihracını teşvik ithalini ise engelleyen etkileri nedeniyle hayvan arz miktarını azaltan sonuçlar doğuracağı açıktır. Piyasalarda hayvan arzını azaltan bu ticaret politikası neticede İstanbul et piyasasında arzu edilen fiyat istikrarını sağlama mücadelesinde *İdare*'nin işini zorlaştırmıştır.

2.5. Ulaşım Maliyetlerinin Etkisi

Hayvan sevkiyatının maliyeti nedeniyle tüketiciye yansıyan fiyatı ne derece ağırlaştırdığı konusu Sadaret, Dâhiliye, Ziraat ve Ticaret Nezaretleri, Şehr-emâneti ve Şimendüfer Şirketi arasında yapılan müzakerelerde tartışılan bir konu olmuştur.

Et fiyatlarını arttıran etkenler içerisinde şimendüfer ve vapur nakliye ücretlerinin etkisi sürekli gündemde tutulan bir konuydu. Özellikle şimendüfer ile yapılan nakliyatın ağnam fiyatları üzerinde ciddi bir maliyet unsuru olup olmadığı müzakere konusu olmaktadır. İstanbul'da et fiyatının kontrol altına alınabilmesi adına yapılabileceklerin görüşülmesi neticesinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından alınan kararlar içerisinde, indirim hakkındaki İrade-i Seniyye'ye de dayanılarak, İstanbul'a naklolunacak ağnamın nakliye ücretlerinin tadili yani şimendüferler ve vapurlar ile yapılacak nakliyatın ücretinde indirim yapılması kararı alınabilmiştir⁸⁷.

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin verdiği bilgiye göre 1912-1913 (1331) yılı itibarıyla koyun satılan vilayetlerde etin okkası (kıyyesi) 4,5-5 kuruş olup, ağnamın İstanbul'a nakledilmesiyle birlikte nakliye ücreti ve rüsümde eklendiğinde etin okkası 7-8 kuruşa mal olmaktadır. Görüldüğü gibi bu maliyetin önemli bir kısmı nakliye ücretinden kaynaklanmaktaydı⁸⁸.

2.6. Verimlilik Problemi

Bu çalışmada yer alan problem alanlarının temelinde verimlilik probleminin yattığını söylemek mümkündür. Kış mevsiminin uzun ve sert olmasından, ulaşım maliyetlerinin yüksekliğine ve nihayet usulsüzlükten kaynaklanan problemlere kadar İstanbul'a hayvan ve et sevkiyatına darbe vuran ve fiyatları yükselten nedenleri besleyen şartlar büyük oranda, Osmanlı coğrafyasında yapılan hayvancılığın içinde bulunduğu verimlilik probleminden kaynaklanmaktaydı. Nitekim çalışma boyunca incelenen belgelerde üretim, arz ve fiyat artışı sorunlarını irdeleyen ilgili idari birimlerce yapılan çalışmalarda görülen ve vurgulanan hususların verimlilik problemi zemininde beslendiği ve ortaya çıktığı görülür.

Osmanlı Ülkesi'nde yetiştirilen koçlardan üçyüz dirheme (1 kıyye=400 dirhem) kadar yün üretilmekte iken Avrupa'da yetiştirilenlerden 4-5 kıyye (1600-2000 dirhem) kadar yün alınmakta olması ülkelerarası verimlilik düzeylerinin farklılığını ortaya koyar. Fiyat problemini çözmek adına yapılan çalışmalarda verimliliği arttırmak için Avrupa'dan damızlık koç celbedilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca meraların Avrupa meralarına nispetle verimsiz olduğu ve bazılarının bataklık olduğu ve Avrupa da meraların birim alanından daha fazla ot elde edildiğinin vurgulandığı görülür⁸⁹.

⁸⁵ BOA, **DH.İD**, 137/4, 1331 Z 29.

⁸⁶ Sayın, **Tekalif Kavaidi**, s.495.

⁸⁷ BOA, **DH. MKT**, 2612/53, 1325 C 23.

⁸⁸ BOA, **BEO**, 4234/317477, 1331 Z 18.

⁸⁹ BOA, **DH.MKT**, 2611/45, 1324 L 17.

Verimliliğin bir diğer boyutu ise emeği ve sermayesiyle hayvancılık sektöründe istihdam edilen nüfus ile ilgilidir. Muhtelif zamanlarda ve yerlerde insanlar arasında meydana gelen salgın hastalıklar diğer sektörleri etkilediği gibi hayvancılığında darbe almasına neden olmuş ve hayvan üretim bölgelerinde ciddi sorunlar doğurmuştur. Diyarbakır Eyaleti'nde 1843, 1848, 1851 ve 1879 yıllarında büyük oranda can kaybına neden olan kolera salgınları olmuştur. İzmir bölgesinde de 1813-14, 1831, 1837 ve 1849 yıllarında salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Özellikle 1831, 1837 ve 1849 salgınları büyük ölçüde nüfus kaybına yol açmış ve bu durum birçok köyün boşaltılmasına neden olmuştur. 1848'de İzmit'de meydana gelen bir kolera salgını yüzünden halk topluca başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır⁹⁰. Burada bazı örnekleri verilen salgın hastalıkların hayvancılık için tahrip edici sonuçlar doğuran etkilerinin bu bölgelerdeki hayvancılığa olan tahribatı sonucunda İstanbul'un (et) iâşesi için gerekli hayvan arzının azalmasına neden olması da kaçınılmaz bir durum olmuştur.

2.7. Narh Sisteminin Etkisi

Osmanlı Devleti'nde asırlarca, 19.yüzyılın ortalarına kadar, piyasada temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları devlet eliyle tespit edilmiş ve ürünlerin satış fiyatlarına narh konulmuştur. Üretim faktörlerinin ve taşımacılık imkânlarının maliyetinin yüksek olduğu ve yeterince gelişmediği piyasalarda bu sistem piyasaya arz edilen ürünlerin tüketici lehine fiyatlarını kontrol altına almak için uygulanmıştır. Ancak ürünlerin fiyatlarına narh koyma politikası, üretici ve tüccarın ilgili piyasaya mal arz etmede yeterince kazanç elde edemeyeceği düşüncesiyle isteksiz olması sonucunu doğurmuştur. Böylece narh politikası neticede fiyatları sürekli makul seviyelerde tutma amacını gerçekleştirilmenin aksine zaman zaman piyasaya daha az mal gelmesine de neden olmuştur.

Bu anlamda muhtelif idari birimler ve yetkili kişiler et fiyatını en fazla arttıran nedenlerden biri olarak narh sistemini görmüş ve eğer narh kaldırılmış olsa etin bollaşarak fiyatların düşeceği kanaatini dile getirmiştir⁹¹. Neticede 19.yüzyıl ortalarında, piyasada ceplerden yüksek miktarda ağnamın alınarak piyasada tekel oluşması gibi sonuçlar doğuran ihtikâr teşebbüslerini de ortadan kaldırmak üzere, etin daha bol ve ucuz bulunması maksadıyla gedikler de feshedilerek et satışlarında serbest piyasaya geçilmiştir⁹². Ancak inceleme dönemimizin genelinde serbest piyasa anlayışının cari olduğu dikkate alınacak olursa bu dönemde beklenildiği gibi piyasada etin bollaşarak fiyatların istikrara kavuştuğu söylenemez.

2.8. Çaşni Usulünün Etkisi

Çaşni usulü İstanbul'a getirilen koyun ve kuzuların cepler ile esnaf arasında alım satımı esnasında uygulanan bir yöntemdi. Sürü içerisinde ayrılan dört koyun veya kuzu örnek olarak ölçü alınmaktaydı ve bütün sürü bu hesap üzerinden işlem görmekteydi⁹³. Bir diğer kaynağa göre, kasaplar cepler tarafından getirilen koyunlardan zayıf olan birini seçerek keser, koyunun içini temizledikten sonra kanın sızması için asardı. Bu şekilde kilosuna hafifleyen koyunun ertesi gün kıyye üzerinden tartılarak fiyatı belirlenirdi. Böylece kasaplar diğer koyunları da bu yol ile ortaya çıkan ağırlık üzerinden satın alırlar ve zaman zaman borçlarını da ödemeyerek celep esnafının uzun süre hanlarda ve mahkemelerde "sürünerek" sıkıntıya düşmesine neden olurlardı⁹⁴.

⁹⁰ Erler, **a.g.m.**, s.1387-1388.

⁹¹ BOA, **A.MKT.NZD**, 405/87, 1278 N 5.

⁹² Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, (Haz.Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s.57-58.

⁹³ BOA, **İ.HUS**, 143/8, 1324 Ca 1.

⁹⁴ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, s.377.

Çaşni usulü, çalışma boyunca incelediğimiz belgelerin birçoğunda İstanbul'da et fiyatlarındaki dalgalanmanın nedenlerinden biri olarak zikredilmiştir. Şehr-emîni İstanbul'da et fiyatının yükselmesine neden olarak çaşni usulünü göstermiştir. İstanbul'da et fiyatındaki yükselmeyi engelleyecek bir tedbir olarak çaşni usulünün kaldırılması meselesi Şura-yı Devlet Mülkeyi Dairesi ve Meclisince incelenmiş ve çaşni usulünün ilgasıyla fiyatların dalgalanmasının engellenebileceği daha istikrarlı hale gelebileceği değerlendirilmiştir⁹⁵. Neticede et fiyatının yükselme nedenlerinden biri de çaşni usulü görüldüğü için Meclis-i Vükela kararıyla bu yöntem lağvedilmiştir⁹⁶.

2.9. İhtikârın Etkisi

İstanbul piyasasında ağnam ve etin fiyat istikrarını bozan çeşitli nedenlerden biri olarak ihtikârın, arz ve talep cephesindeki etkisi diğerlerine nispetle daha geniş kapsam ve derinliğe sahip olmuştur. Çünkü ihtikâr, çeşitli nedenlerin/şartların neticesinde oluşan darlığı, "hızlandırıcı" etkisiyle "iaşe buhranı"na dönüştürebilme kabiliyetine sahipti⁹⁷. Aşağıda ağnam ve et piyasasında görülen ihtikâr kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalar üzerinde durulacaktır.

2.9.1. Ağnamın İstanbul'dan Başka Bölgelere Gönderilmesi

Et fiyatlarını yükselten ve ihtikâr kapsamında değerlendirilebilecek nedenler içerisinde sıklıkla başvurulan bir diğer yöntem ağnamın İstanbul haricinde başka iskele ve bölgelere sevk edilmesiydi. 1904-1905 (1322) yılında Şehr-emâneti tedbir alınması için Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği tezkirede, önceki seneye göre İstanbul'a gelen ağnamın 70-80 bin baş eksik olduğunu bildirmiştir. Şehr-emâneti bu eksik sevkiyatın nedenini açıklarken, Erzurum, Ankara, Konya, Sivas ve Adana bölgelerindeki birçok ağnamın; İzmir, Beyrut, İskenderun iskelelerinden ve Rumeli bölgesinden birçok koyun ile birlikte sığırın; Selanik İskelesi'nden İskenderiye ve Pireye sevk edilmesinden kaynaklandığını bildirmiştir⁹⁸.

İstanbul için sevk edilen ağnamın yolda çevrildiği, kurbanlık olarak sevkine başlanan ağnamın dahi yolda müdahaleye maruz kaldığı, muhtekirlerin bu ağnamı Eskişehir ve Adapazarı gibi yerlere götürmesi⁹⁹ gibi durumların Dâhiliye, Ziraat ve Ticaret nezaretleriyle Şehr-emâneti arasındaki yazışmalara konu olduğu görülür. Dolayısıyla muhtelif yer ve zamanlarda ağnamın daha yüksek kazanç arzusuyla başka bölgelere (eyaletlere) sevk edilmesi (kaçırılması) şeklinde yapılan ihtikâr sıklıkla başvurulan kanun dışı bir uygulamaydı.

2.9.2. Celeplerin İhtikârı

Halkın temel ihtiyaçlarından olan et, inceleme dönemimizde İstanbul piyasasına celepler eliyle ulaştırılmaktaydı. Ağnam celeplerden kasap esnafına oradan da et olarak tüketiciye ulaşılmaktaydı. Ancak, İstanbul'da ağnam arızını daraltan en önemli nedenlerin başında yine celeplerin ihtikâra teşebbüs etmeleri gelmiştir. Birçok belgede İstanbul'da et fiyatının yükselmesinin nedenleri açıklanırken celep esnafı tarafından yapılan ihtikâr üzerinde durulmuştur¹⁰⁰.

Piyasada ete narh konulduğu dönemlerde fiyatların *İdare* eliyle belirlenmesi tüketicinin makul fiyatla ürüne ulaşabilmesini temin etmek arzusunun neticesiydi. Ancak, bazı celepler tutum ve

⁹⁵ BOA, **BEÖ**, 3018/226286, 1325 S 06. Çaşni tutulması inceleme dönemimiz olan 19.yüzyılın ikinci yarısından önce de mesela 1769'da olduğu gibi zaman zaman yasaklanmış ve bir süre sonra tekrar uygulanır olmuştur. Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, s.786.

⁹⁶ BOA, **İ.HUS**, 143/8, 1324 Ca 01.

⁹⁷ Sabri F. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin yay., İstanbul 2006, s.93.

⁹⁸ BOA, **DH.MKT**, 901/4, 1322 Ş 10.

⁹⁹ BOA, **DH.MKT**, 9/14, 1310 Za 21.

¹⁰⁰ BOA, **DH.MKT**, 2467/112, 1318 Z 9.

davranışlarıyla narh politikasıyla amaçlanan faydayı engelleyebilmekteydi. Bunun örneklerini her asırda görmek mümkündür. Mesela 17. yüzyıla ait bir hüküme göre, Bursa'da kasap esnafının birleşerek ve bazı kimselere rüşvet vererek eti belirlenen narhtan daha yüksek bir fiyata sattıkları şikâyeti üzerine bu gibi durumların engellenmesi hakkında Bursa mutasarrıfına hüküm gönderildiği görülür¹⁰¹.

İstanbul'da et fiyatının narh ile belirlendikten bir süre sonra fiyatın tekrar yükseldiği haber alınınca, fiyatların artış nedeni Meclis-i Vala'da bulunan Şehr-emîni'nden sorulmuştur. Şehr-emîni, celeplerin eti kıyye başına 5 kuruş 10 paradan esnafa sattığı, esnaf tarafından satılacak et için ise 30 para ilaveyle kıyye başına 5 kuruş 40 paradan satmak üzere narh belirlendiği ancak Galata'da bulunan kasapların etin kıyyesini celeplerden 6-6,5 kuruş gibi yüksek bir bedelle satın almaları nedeniyle fiyatın yükseldiği açıklamıştır¹⁰².

Piyasada etin miktarını arttıracak şekilde üretici ve tüccarı teşvik için narhın kaldırıldığı dönemlerde de celeplerin piyasada nizama uymayan tavır ve davranışları devam etmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da et fiyatlarının yükselmesinin nedenlerinden biri olarak muhtekir celeplerin faaliyetleri serbest piyasa politikası dönemlerinde de etkisini sürdürerek problem olma özelliğini korumuştur. Şehr-emaneti'nin bildirdiğine göre birtakım muhtekir celeplerin ağnamı yüksek fiyatla satmak için ittifak edip hayvanların İstanbul'a zamanında girmesini engelledikleri görülür. Bu şekilde ayda sadece bir iki gün ağnam sevkiyatı yaptıkları için İstanbul piyasasında et fiyatı 9 kuruşa kadar çıkmıştır¹⁰³.

Bu yolla adeta tekel piyasası oluşturan celepler zaman zaman birleşerek etin zamanında İstanbul'a girişini engelleyerek et fiyatlarını tırmandırmışlardır¹⁰⁴. Yine Mihaliç ve İzmit civarlarında pekçok ağnam bulunduğu halde celeplerin ağnamı, İstanbul piyasasında arzı daraltarak fiyatı yüksek tutmak amacıyla İstanbul'a getirmediği için et fiyatının yüksek olduğu zikredilmiştir¹⁰⁵.

Celep ve kasap esnafı her fırsatı değerlendirmekteydi. 93 Harbi nedeniyle tedavüle çıkarılan kaimenin kıymeti çok düşmüştü. Celep esnafı kaime almak istemediği için piyasada yaşanan problemler ve halkın şikâyetleri artmaya başlamış ve durum Sultan Abdülhamid'in kulağına kadar gitmişti. Verilen irade ile daire-i askeriye müteahhitlerinden yeterli miktarda koyun alınıp geceden her kasap dükkânının yanına salaştan bir sergi yapılmış ve burada Şehremati'nin ucuz fiyattan et satması sonucunda problem olan celep esnafının et fiyatını düşürmesi sağlanmıştır¹⁰⁶.

Kasaplar, celeblerin bazen ağnamlarını İstanbul'a doğruca sevk etmeyip, meralarında tuttıkları ve fırsat kolladıkları, esnafın ağnamı bizzat gidip meraların bulunduğu İzmit, Mihaliç ve Çorlu'dan peşin para ile aldıkları bilgisini verir. Dolayısıyla et fiyatlarının artışına dair fikirlerini beyan ettikleri dilekçelerinde (istida) fahiş fiyat konusunda kendilerinin suçu olmadığını celeplerin suçlu olduğunu ifade etmişlerdir¹⁰⁷. 1907 (1325) yılına ait bir başka belgede Bandırma, Mihaliç ve İzmit taraflarında yeterli ağnam bulunmasına rağmen celeblerin menfaatleri nedeniyle bunları sevketmediklerinden et fiyatının yükseldiği belirtilmiştir¹⁰⁸.

¹⁰¹ BOA, **C.BLD**, 123/6116, 1147 S 29.

¹⁰² BOA, **A.MKT.NZD**, 276/19, 1275 C 27.

¹⁰³ BOA, **Y.PRK.HR**, 30/11, 1318 Z 1.

¹⁰⁴ BOA, **DH.MKT**, 2601/18, 1321 M 18.

¹⁰⁵ BOA, **BEO**, 3014/226034, 1325 S 04; 3018/226286, 1325 S 06.

¹⁰⁶ **Sultan Abdülhamit: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s.192.

¹⁰⁷ BOA, **MVL**, 416/6, 1279 L 29.

¹⁰⁸ BOA, **İ.ŞE**, 21/18, 1325 S 06.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Bandırma ve Mihaliç taraflarında yüzelli bini aşan miktarda ağnam olmasına rağmen bu ağnam İstanbul'a sevk edilmemiştir. Celeplerin 20-21 kıyye gelmesi gerekirken yeterli beslenemeyen hayvanların ancak 14-15 kıyye ağırlıkta olduğundan, menfaatlerine aykırı olan bu durum dolayısıyla İstanbul'a yeterli miktarda getirmedikleri anlaşılmıştır. Ancak İstanbul'un et ihtiyacının ertelenemez derecede sahip olduğu hassasiyet nedeniyle *İdare* (Dahiliye Nezareti) Hüdavendigâr vilayetine yaptığı tebligatla ağırlık itibarıyla uygun olan koyunları, tacirin ve sahibinin rızasına bakılmaksızın, peyder pey sevk etmesini istemiştir¹⁰⁹.

2.9.3. Ordu Et (Tayinat-ı Lahmiye) Müteahhitlerinin Etkisi

İncelenen 1889-1913 (1307-1331) dönemine ait muhtelif belgelerde ordu et müteahhitlerinin nizama aykırı bir şekilde ağnam satın aldıkları ve dolayısıyla ihtikâra bulaştıkları görülmektedir.

Bu müteahhitlerin doğuda İzmit Mutasarrıflığı ve batıda Edirne Vilayeti'ne kadar İstanbul'u çevreleyen mücavir alandan İstanbul'un ihtiyaçlarına ait olarak tüccarın sevketmekte olduğu ağnamı satın almaları daha önce Şura-yı Devlet ve İrade-i Seniyye kararıyla yasaklanmıştı¹¹⁰. Zira müteahhitlerin yasak olan bu alan içerisinde her hangi bir yerden hayvan satın almaları İstanbul halkı için celepler/tüccarlar tarafından piyasaya getirilecek olan hayvan arzını daraltan dolayısıyla piyasada tüketici için et fiyatlarını yükselten sonuçlar doğurmaktaydı. Müteahhitlerin ancak bu alanın dışından ve daha uzak olan bölgelerden hayvan satın alabilmeleri serbest idi.

1890 (1307) yılında ordu et müteahhitlerinin bu yasağa rağmen İstanbul'a ağnam getiren celeplerden zaman zaman yasak bölge kapsamında olan bazı yerlerde mübayaa yapmaları kasapların şikâyetlerine konu olmuştur. Çünkü bu durum özellikle kış mevsiminde İstanbul'da et fiyatlarının yükselmesi sonucunu doğurmaktaydı¹¹¹. Aynı yıl Dâhiliye, Bahriye, Evkaf-ı Hümayun, Maarif, Hazine-i Hassa, Zabıta nezaretlerinden ve Şehr-emâneti'nden birer memur gönderilmesiyle oluşturulan komisyonda, müteahhitlerin yasak bölgelerden ağnam satın almalarına bir çare bulunamadıkça et fiyatının yükselmesine engel olunamayacağı vurgulanmıştır¹¹².

Şehr-emâneti durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirirken: "...*Dersaadet'te et fiyatının gündün güne artmasının başlıca nedeni askeri lahm (et) müteahhitlerinin şartnameleri gereği hayvanları İzmit ve Çatalca hariçlerinden mübayaa etmeleri (satın almaları) lazım geldiği halde Dersaadet'in ihtiyacına mahsus olarak celep esnafı tarafından Dersaadet'e götürülen hayvanları alarak Daire-i Askeriye'ye vermelerinden ve piyasada ağnamın az bulunduğu zamanlarda şahsi istifadeleri için koyun bulunmadığından bahisle askeriyeye sığır eti ita edip ellerindeki mevcut ağnamı kasap esnafına fahiş fiyatla satmalarından kaynaklandığı...*" ifadeleriyle açıklamıştır¹¹³.

Farklı tarihli bir başka belgede sorun, "*Şu aralık Dersaadetçe lahm fiyatı yükselmeye yüz tutmuş kıyyesi 9-9,5 kuruşa çıkmış ve ihbaratı vakıya nazaran daha tarakkisi melhuza olarak, eğer ki her sene mevsim-i şitanın (kış mevsimi) sonlarından buraca lahm fiyatının terakkisi mesbuk ve mutad ise de bunun başlıca esbabından birisi de tayinat-ı lahmiye müteahhitlerinin celeplerin havayic-i ahaliye mahsusen götürdükleri ağnamı bu civarlarda mübayaa etmeleri meselesi olduğu ve şimdiki terakkide de nizamiye tayinat-ı lahmiye müteahhidi Yakup Efendi'nin bu yoldaki mübayaatının tesir-i küllisi bulunduğu bit-tahkik anlaşıldığından...*"¹¹⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁰⁹ BOA, **DH.MKT**, 2465/109, 1318 Z 4.

¹¹⁰ BOA, **DH.MKT**, 1920/84, 1329 B 10; 1999/133, 1310 S 18.

¹¹¹ BOA, **DH. MKT**, 1709/65, 1307 B 27.

¹¹² BOA, **DH.MKT**, 1735/125, 1307 Za 7.

¹¹³ BOA, **DH-İD**, 128/3, 1329 C 07.

¹¹⁴ BOA, **BEO**, 391/29251, 1311 L 19.

Yasalara rağmen muhtekirler ve tayinat-ı lahmiye müteahhitleri İstanbul için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen ağnamı İzmid, Gökbuze ve Dil iskelesinde karşılayarak satın almaktaydı. Burada alınan hayvanlar Uzunçayır'a sevk edilene kadar birkaç el değiştirmektedir. Bu sürece kış mevsiminin etkileri de eklenince müteahhitlerin bu hareketi ağnam arzında daralmaya ve et fiyatlarında yükselmeye neden olmaktadır¹¹⁵.

2.10. Savaşların Etkisi

Savaşlar barış dönemlerinin normal işleyen iktisadi mekanizmalarını tersyüz etmekte ve bu ortamda piyasalarda en başta miktarı azalanlar ve fiyatı yükselenler temel tüketim maddeleri olmaktadır. Devletin başkenti İstanbul sahip olduğu nüfusuyla en önde gelen tüketim merkezlerindedir. Bu anlamda İstanbul'un temel ihtiyaçlarından olan et öncelikli ihtiyaçlar arasındaydı. Her sene İstanbul'da üçyüzbin kuzu ve 1 milyon 200 bin dolaylarında koyun tüketilmekteydi. Bu miktarda ağnamın piyasaya arz edilmesi zorunluydu. Aksi takdirde halkın ciddi iştah krizleriyle karşı karşıya kalması kaçınılmazdı¹¹⁶.

İstanbul'un et ihtiyacı çoğunlukla Anadolu ve Rumeli'den sevk edilen koyunlar ile karşılanmaktaydı. Ağnamın üçte biri ise Rumeli'den temin edilmekteydi¹¹⁷. Özellikle 93 Harbi neticesinde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan yerler hayvan üretim ve arz sahalarının önemli bir kısmınının kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu duruma birde kaybedilen bölgelerden göç edip İstanbul ve Anadolu'ya yerleşen binlerce göçmeni eklemek gerekir. Böylece İstanbul'da ağnam ve et piyasasında artan tüketici kesim ile birlikte meydana gelen talep artışı, özellikle temel tüketim maddeleri piyasalarında arz-talep dengesini bozan sonuçlar doğurmuştur.

Rumeli'den gerçekleşen ağnam sevki Balkan Savaşları nedeniyle de sekteye uğramıştır. Savaş süresince İstanbul'da et arzında azalma olması ve fiyatların yükselmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durum barış döneminde de ciddi problemlerin baş göstermesine neden olarak devam etmiştir. Müfettişi Umumilik'in hazırladığı müzekkireye¹¹⁸ göre Rumeli'yi baştanbaşa etkisi altına alan savaşlar neticesinde bölgedeki ağnam miktarında azalma meydana gelmiştir. Tesis eden barış döneminde de Bulgaristan evvela mahalli ihtiyacın temini için ya ağnam ihracını yasaklayacak ya da gümrük vergisini arttırarak ihracaatı engelleyecekti. Bu durumda İstanbul'un ihtiyacı için gerekli ağnamın temin edileceği tek üretim sahası olarak Anadolu kalmaktaydı. Ağnam miktarındaki yetersizlik nedeniyle artan fiyattan dolayı ağnam sahipleri de ellerindeki mevcudu satacağından bir iki sene sonra Anadolu'nun ihtiyacı dahi karşılanamayacaktı. Çünkü kuzuların 6 kıyyeden az olanlarının kesilmesi yasak olmasına rağmen genel (umumi) mezbahalar olmadığı için kesimler kontrol edilememekte, dişi olanlar da dâhil olmak üzere üç-dört kıyyelik kuzular kesilmekteydi¹¹⁹.

Devlet tarafından barış döneminde öncelikle halkın ihtiyaçları konusunda gösterilen hassasiyet savaşta ordunun ihtiyaçları için gösterilmektedir. Adeta tüm kaynaklar (üretim faktörleri) savaşın sürdürülebilmesi için seferber edilmektedir. Bu anlamda askerin en temel besin maddelerinden olan etin evvela sevk edileceği yer ordu olmuştur¹²⁰. I.Dünya Savaşı sürecinde (1914-1919/1333-1337) kasaplık erkek ve kısır olan ağnamın % 25'inin, erkek koyun, keçi ve

¹¹⁵ BOA, **DH.MKT**, 1999/133, 1310 S 18.

¹¹⁶ BOA, **DH.İD**, 215/9, 1333 M 4; DH.İD, 137/4, 1331 Z 29.

¹¹⁷ BOA, **DH.HMŞ**, 11/68, 1332 B 20.

¹¹⁸ Üst makama yazılan yazı.

¹¹⁹ BOA, **DH.İD**, 215/9, 1333 M 4.

¹²⁰ Çünkü et askerin beslenmesinde en temel zorunlu gıdalar içerisindeydi. Bu anlamda Yunan sınırında bulunan orduda baş gösteren kanlı basur, iskorit, humma ve zatürre gibi hastalıkların yaygın olmasının nedeninin askere et ve sebze yerine yalnız peksimet, zeytin gibi gıdaların verilmesinden kaynaklandığına dair söylentilerin yayılmasıyla orduda bu gıdaların verilip verilmediğine dair araştırma yapıldığı görülür. BOA, **Y.PRK.ASK**, 52/129, 1315 S 03.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

kuzuların %15'inin Tekâlif-i Harbiye suretiyle Meclis-i Vükela kararı ile ordu için mübayaa edildiği görülür¹²¹.

I.Dünya Savaşı'nın memleket genelindeki hayvancılığa etkisini görmek için Edirne Vilayeti'nden ordu için talep edilen et dolayısıyla verilen cevap manidardır. Tekfurdağı mutasarrıflığından alınan cevapta, liva dâhilinde kesilecek sığır kalmadığı, ordunun işe yarayan hayvanın çoğunu almış olduğu ve ancak mahalli ihtiyacı karşılayacak miktarda kuzu kaldığı, köylülerin mecbur kalmaları nedeniyle ellerinde bulunan çift hayvanlarını dahi satmak isteyecekleri bilgisi verilmiştir¹²².

Savaşın idamesi için ordu ihtiyacı için yapılan hayvan alımlarında mahalli ihtiyaç da gözardı edilmemekteydi. Mesela Kal'a-i Sultaniye'den İstanbul'a sevkedilecek kuzunun %25'inin mahalli ihtiyaç dikkate alınarak burada bırakılması gibi bir uygulamaya gidilmiştir. Ancak Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı bu miktarın mahalli ihtiyacı karşılamadığı gerekçesiyle %50'ye çıkarılmasını talep etmiştir¹²³.

Savaş şartlarının doğurduğu acil ihtiyaçlara rağmen kuzu ve koyun neslinin korunmasına da dikkat edilmekteydi. İstanbul'da et fiyatının yükselmesi neticesinde (1917/1333) Karamürsel ve Yalova'dan şehre gizlice gayri kanuni yollarla getirilen dişi kuzu ve sağmal koyunların İstanbul'da kesilmeyip sürülerine iadesi için Şehr-emâneti tarafından gerekli kişi ve kurumlara gereğinin tebliğ edildiği görülür¹²⁴.

Savaş şartları her zaman ihtikârın hayat bulması için en uygun ortamı sunmuştur. Tekâlif-i Harbiye yoluyla mevaşi mübayaası yoluna gidilmesinin amacı ordunun et ihtiyacını mümkün mertebe ucuz fiyat ile temin maksadına yönelikti ve fiyatlar mahalli rayice göre belirlenmekteydi. Ancak ihtikâr ordunun ihtiyacı olan etin makul fiyatlarla teminini engelleyecek seviyelerde fiyatların fahiş seviyelere yükselmesine neden olmuştur. Mesela 21. kolordu (Gelibolu) mıntikasındaki kazalarda Nisan 1918 tarihi itibarıyla kuzu etinin fiyatı 54 kuruşa kadar çıkmıştır¹²⁵.

Dünya Savaşı ile birlikte hayvan (ağnam) üretiminde meydana gelen azalma, ithalat imkânlarının ortadan kalkması vb. nedenlerle et fiyatları özellikle savaşın son yılında fahiş seviyelere ulaşmıştır. Savaş başlamadan 1914'te etin kıyyesi 7 kuruş iken savaş yıllarında 1915 yılından başlamak üzere takip eden yıllarda sırasıyla, 8,5 kuruş, 16 kuruş, 35 kuruş ve nihayet 1918'de 125 kuruşa kadar tırmanmıştır. İstanbul'da memur maaşlarının savaş öncesine nispetle satın alma gücünün % 60-80'ini kaybettiği dikkate alınırsa savaş şartlarının et piyasası ve tüketici için yıkıcı etkisi daha iyi anlaşılacaktır¹²⁶.

Halkın temel ihtiyaçlarını piyasa şartlarında tedarik edebilmesi için ve ihtikâra mani olmak adına geliştirilen politikalar bazen piyasayı daha fazla ihtikâra teslim edebilmekteydi. Bu anlamda İaşe Encümeni tarafından karar verilen ve İaşe Encümeni Reisi imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen raporda, İstanbul'da savaş ortamında meydana gelen ihtikâr nedeniyle et fiyatında meydana gelen artışa çözüm için et fiyatının tavan fiyatını belirlemenin fayda yerine zararlı olduğu

¹²¹BOA, **DH.İ.UM**,4-2, 5/51, 1337 S 09; 93-1, 1-63, 1333 B 15.

¹²²BOA, **DH.İ.UM**, 89-9/1-39, 1334 8 5. Edirne Vilayeti dâhilindeki hayvanların Tekâlif-i Harbiye suretiyle alınan %15'leri 9878 baş hayvana tekabül etmiştir (Gelibolu livası hariç). Vilayetin 5.ordu mıntikası hariç olmak üzere Tekâlif-i Harbiye suretiyle verebileceği et bu miktar olup, bu yekün Mayıs ayı içindeki genel ihtiyacın bile ancak dördte birini karşılamaktaydı. BOA, **DH.İ.UM**, 93-1, 1/64, 1333 Receb 15 (1331 Mayıs 11).

¹²³BOA, **DH.İ.UM**, 20-28/14-15, 1339 L 25.

¹²⁴BOA, **DH.İ.UM**, E-31/88, 1335 7 10.

¹²⁵BOA, **DH.İ.UM**, 4-2/5-45, 1336 9 13.

¹²⁶Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Ankara, 1994, s.51, 54.

bu nedenle bir süreliğine tavan fiyat belirleme politikasından vaz geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹²⁷.

SONUÇ

“İstanbul Piyasasında Halkın Temel Tüketim Maddelerinden Ette Fiyat İstikrarı Sorunu 1850-1918” isimli çalışmanın kapsadığı dönemin temel özelliği, et fiyatlarına narh koyma politikasının terkedildiği, piyasa şartlarında arz ve talep miktarının fiyatı, aynı şekilde fiyat faktörünün de arz ve talebi şekillendirdiği “serbest piyasa anlayışının” etkili olduğu bir zaman dilimini içermesidir. Narh sisteminden serbest piyasaya geçişin temel nedeni hayvan yetiştiriciliğinin, ticaretinin gelişeceği ve hayvan arzının artarak et fiyatlarının makul seviyelerde kalarak istikrara kavuşacağı beklentisiydi. Ancak İstanbul piyasasında halkın temel ihtiyaç maddelerinden olan etin piyasada bol ve ucuz olması için “serbest piyasa anlayışı içerisinde” titizlikle takip edilen iâşe politikalarına rağmen et fiyatlarında istikrarı yakalamak büyük oranda, öncesinde olduğu gibi, problem olmaya devam etmiştir. O kadar ki zaman zaman bazı idari birimlerin et fiyatlarında istikrarı sağlama adına tekrar narh sistemine dönüşü savunduğu görülmüştür.

Fiyat istikrarı problemi daha çok kış aylarında yoğunlaşmakla birlikte yılın geneline yayılmıştır. Normal piyasa şartları altında İstanbul piyasasında et fiyatının ne olacağı Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde yetiştirilip celepler tarafından İstanbul'a sevk edilen ağnam miktarıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Bu anlamda Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a talep miktarının altında hayvan gelmesi halinde bu durum, et fiyatlarının derhal yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

İstanbul'a sevk olunan ağnam miktarını azaltan ve dolayısıyla darlığa sebep olup fiyatların yükselmesi sonucunu doğuran nedenler çok çeşitliydi. Bu nedenler arızı ve yapısal nedenler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bunlar içinde hayvan arz miktarını en fazla etkileyen geçici nedenler içerisinde mevsimsel faktörleri ve hayvan hastalıklarının etkilerini belirtmek gerekir. Ancak bu faktörlerden dolayı piyasada mevcut hayvan arz miktarının etkilenmesi yine altyapının (yapısal) yetersizliğiyle ilişkilendirilebilir bir durumdur. Tüketici fiyatları itibarıyla et fiyatının oluşma sürecinde yapısal problemler içerisinde özellikle vergi faktörünün et fiyatlarını yükselten etkisini belirtmek gerekir. Hayvan ihracatının serbest olması ise ülke genelinde hayvan miktarını azaltan sonuçları dolayısıyla önemli olmuştur. İhtikârın fiyat artışlarındaki etkileri ise en fazla görülen nedenler içerisindeydi. Özellikle ordu et müteahhitlerinin ve celeplerin ihtikârı fiyat artışlarının nedenleri içinde öne çıkan ihtikâr türlerindendi.

İstanbul piyasasında et fiyatlarını arttıran ve fiyat istikrarını bozan nedenlere bir de 1854, 1877-78, 1912 yıllarında ve 1914-1918 döneminde meydana gelen savaşlar sonucunda Kırım, Kafkasya, Makedonya ve Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya göçeden nüfusun ağnam üretimine, arzına ve talebine olumsuz etkisiyle birlikte kaybedilen bölgeler sonucunda ortaya çıkan ağnam üretim sahasının daralması sorununu eklemek gerekir. Zira İstanbul Et (ağnam) piyasasında oluşan fiyatlar bütün bu şartların etkisiyle şekillenmiştir.

Büyük oranda ağnam arz sahası olan Rumeli'nin kaybedilmesi İstanbul'un ihtiyacı olan ağnamın daha yoğun bir şekilde Anadolu'dan temin edilmesini zorunlu kılmıştır. Oysa Anadolu ve İstanbul'un tüketici nüfusu, özellikle 93 Harbi ve Balkan Savaşları neticesinde Rumeli ve Balkanlar'dan gerçekleşen göçler neticesinde büyük oranda artmıştır. İstanbul piyasası için bir taraftan ağnam arz sahasının daralması diğer taraftan göçler sonucunda İstanbul'da ve ülke genelinde tüketici nüfusun artması, ağnam ve et piyasasında savaşlar öncesinde zaten ciddi bir problem olan “fiyat istikrarı meselesinin”, savaşların doğurduğu sonuçlarla birlikte daha da içinden

¹²⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-09, 2/35, 1338 B 05.

çıkılmaz bir hal almasına neden olmuştur. İnceleme dönemimizde meydana gelen bahsi geçen siyasi, demografik vb. gelişmeler genelde vilayetlerin tamamında, özelde İstanbul'da et/ağnam piyasasını doğrudan etkilemiştir. İstanbul et piyasasında temel ihtiyaçlardan olan ağnam ve etin arz miktarı ve fiyat oluşumu bu şartlar altında şekillenmiştir.

I.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Sadaret Deâvî Kalemi Evrakı (A.MKT.DV)

43/87, 1267 Z 23.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair(A.MKT.NZD)

276/19, 1275 C 27; 405/87, 1278 N 5.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

3014/226034, 1325 S 04; 3018/226286, 1325 S 06; 3075/230580, 1325 R 29; 3240/242973, 1325 Z 29; 3324/249278, 1326 Ca 1; 385/28841, 1311 L 10; 391/29251, 1311 L 19; 4234/317477, 1331 Z 18.

Cevdet Belediye (C.BLD)

123/6116, 1147 S 29; 97/4812, 1218 Ra 29.

Dahiliye Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ)

11/68, 1332 B 20.

Dahiliye İdari Kısım (DH-İD)

128/3, 1329 C 07; 137/4, 1331 Z 29; 215/9, 1333 M 4.

Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM)

20-09, 2/35, 1338 B 05; 20-28/14-15, 1339 L 25; 4-2/5-45, 1336 9 13; 89-9/1-39, 1334 8 5; E-31/88, 1335 7 10; 4-2, 5/51, 1337 S 09; 93-1, 1-63, 1333 B 15; 93-1, 1/64, 1333 Receb 15 (1331 Mayıs 11).

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

1709/65, 1307 B 27; 2612/53, 1325 C 23; 1920/84, 1329 B 10; 1999/133, 1310 S 18; 2199/74, 1316 Z 28; 2465/109, 1318 Z 4; 2467/112, 1318 Z 9; 2601/18, 1321 M 18; 2610/71, 1324 R 04; 2611/45, 1324 L 17; 9/14, 1310 Za 21; 901/4, 1322 Ş 10; 901/40, 1322 Ş 13; 1569/16, 1306 Ra 24; 9/14, 1310 Za 21; 1735/125, 1307 Za 7.

İradeler Hususi (İ.HUS)

143/8, 1324 Ca 01; 164/70, 1326 S 22.

İrade Rusumat Emaneti (İ.RSM)

20/51, 1322 L 22.

İrade Şehremati (İ.ŞE)

21/18, 1325 S 06.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

111/26, 1323 S 07.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

113/50, 1324 L 5.

Meclis-i Vâlâ Riyaseti (MVL)

288/30, 1271 N 2; 416/6, 1279 L 29.

Rumeli Müfettişliği Makamât(TFR.1.MKM)

23/2270, 1325 7 26.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat(Y.A.HUS)

512/127, 1326 Ca 28.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

297/105, 1325 Ra 21; 302/103, 1325 Ş 18; 60/107, 1309 Ş 29; 297/105, 1325 Ra 21; 73/149, 1310 C 20 (10 Aralık 1892)

Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

52/129, 1315 S 03.

Yıldız Perakende Hariciye (Y.PRK.HR)

30/11, 1318 Z 1.

İNCELEME ARAŞTIRMA KAYNAKLARI

Ahmet Refik, **Eski İstanbul**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.

Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, (Haz. Nuri Sağlam), Kitabevi, İstanbul 2001.

BEHAR Cem (Haz.), **Osmanlı imparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt 2, DİE, Ankara 1996.

1335 senesi İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1337.

DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

ELDEM Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Ankara 1994.

ERGİN Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, c.2, İstanbul 1995.

ERLER Mehmet Yavuz, **"IX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi"**, **Türkler** c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1386.

GENÇ Mehmet, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2000.

GÜRAN Tefik (Haz.), **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi cilt 5, DİE, Ankara 1997

HALAÇOĞLU Yusuf, **"Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler"**, **Türkler**, c.13, s.1603.

İNALCIK Halil, **"İşe"**, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul 2003, s.116.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş yay., İstanbul 2010.

PAMUK Şevket, “*Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi 1820-1914*”, **Türkler**, cilt 14, s.430.

QUATAERT Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (çev.Ayşe Berktay), İstanbul 2003.

SAYIN Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaidi**, Maliye Bakanlığı APK Yayını, Ankara 1999.

Sultan Abdülhamit: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

TABAKOĞLU Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah yay., İstanbul 2008.

TOPRAK Zafer, **İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

ÜLGENER Sabri F., **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin yay., İstanbul 200

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

